

Реінтеграція та анамнез: богословські інструменти для подолання кривди воєнного часу

Хелен ПЕЙНТЕР

Брістольський баптистський коледж, Брістоль, Велика Британія

Анотація: Війна — це складне явище, яке одночасно є результатом і породженням перехресних сил влади, травми та реакції. Ця стаття використовує історію Каїна та Авеля, описану в 4-му розділі Книги Буття, щоб розпочати дослідження двох конкретних кривд, завданих війною: заглушення голосів жертв і моральної травми учасників бойових дій та цивільних осіб. Святе Письмо надає інструменти, які допомагають зцілити ці рани. Замість мовчання Старий Завіт пропонує крик, невиразний плач страждених, який здіймається до неба і змушує Бога спуститися, щоб розслідувати і відповісти. Для душевної рани — моральної травми — Святе Письмо пропонує ритуали сповіді та плачу, а головне — реінтеграцію, яка є зціленням не лише спільнот, але й зламаних душ. І те, й інше можна знайти біля Господнього столу, де крик стогнутого світу знаходить своє місце у зраненому серці Спасителя і де спільноти та душі отримують своє зцілення через Хрест.

Ключові слова: війна, моральна травма, крик, Біблія, Вечеря Господня, християнська традиція.

Війна — це завжди складне явище, бо є результатом і водночас причиною перетину сил влади, травми та реакції. У цій статті на прикладі історії Каїна та Авеля із 4-го розділу Книги Буття розбираються дві конкретні кривди, завдані війною. Їх ми бачимо у війні в Україні, а також в інших конфліктах. Потім ми розглянемо два богословські методи, які можуть допомогти Церкві у подоланні цих кривд.

У богословському дослідженні людського насильства історія Каїна і Авеля є водночас прототипом і парадигмою. Оскільки це — найперша історія, яка згадується одразу після катастрофи гріхопадіння, слід рахуватися з тим, як вона зображує вплив бажання та сорому, а також їх присутність у корені будь-якого насильства. Також не можна оминати увагою тему братнього суперництва¹, тему,

¹ Детальне дослідження такого міметичного суперництва можна знайти у працях Рене Жирара.

яка відтоді розігрується в усіх суспільствах – не лише між рідними братами та сестрами, але й між братніми спільнотами².

Дві теми досліджуються в цій статті – крик і моральна травма, а також пов'язані з ними богословські інструменти анамнезу та реінтеграції. Взявши їх окремо, ми дослідимо, як кожна з них впливає з тексту, розглянемо богословські методи їх вирішення, а тоді об'єднаємо ці теми в завершальній частині статті.

Спершу розглянемо питання *крику*.

Крик, що здійснюється

І говорив Каїн до Авеля, брата свого. І сталося, як були вони в полі, повстав Каїн на брата свого Авеля, і вбив його. І сказав Господь Каїнові: Де Авель, твій брат? А той відказав: Не знаю. Чи я сторож брата свого? І сказав Господь: Що ти зробив? Голос крові брата твого взиває (z 'q) до Мене з землі! А тепер ти проклятий від землі, що розкрила уста свої, щоб прийняти кров твого брата з твоєї руки (Бут 4:8–11)³.

Коли кров Авеля стікає з його тіла в землю, вона потужно впливає як на саму землю, так і на Бога. Коли вона всотується в землю, земля відкриває свої уста, щоби прийняти її, породжуючи крик, який підіймається до Бога.

Крик є важливою біблійною метафорою, і не дарма. У своєму дослідженні фізичного страждання «Зболене тіло» Елейн Скаррі говорить про крик, який виринається зі страждальця в контексті сильного болю. Коли агонія не піддається артикуляції, невимовне слово конденсується в первинне висловлення.

Фізичний біль не просто опирається мові, а активно руйнує її, спричиняючи негайне повернення до стану, що передує мові, до звуків і криків, які людина видає до того, як навчилася мови⁴.

Такий крик є міжкультурним явищем; його виражають усюди і він усім зрозумілий. І, що більш важливо, це глибинна, первинна мова, яка промовляє не просто до інших людей, а до серця Бога. «Голос крові брата твого взиває до Мене з землі» (Бут 4:10).

У біблійному світі крик (іменник – zə 'āqā, дієслівний відповідник – z 'q) має життєво важливе значення для процесу судової відплати. Це засіб, за допомогою якого жертва – або той, хто говорить від її імені – не лише протестує проти насильства і кидає виклик наративу, контрольованому гнобителем, але й юридично звертається до правосуддя. Наприклад, у Другій книзі Самуїла 13, Тамар, дочка царя Давида, після зґвалтування зведеним братом здійснює крик, який є не лише вираженням особистого горя, а й заклик до царя, її батька, втрутитися.

² Біблійні записи свідчать про вічну ворожнечу між Ізраїлем та Едомом – двома народами, що походять від братів-близнюків. Див. напр., Буття 36:1 та Книгу пророка Авдія.

³ Усі посилання на Писання українською взяті з перекладу І. Огієнка. В оригіналі статті – з New Revised Standard Version.

⁴ Elaine Scarry, *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World* (Oxford: Oxford University Press, 1985), 366.

А Тамара посипала попелом свою голову, а квітчасту туніку, що була на ній, роздерла, і поклала руку свою на голову свою, і все ходила та голосила (ז'q)⁵.

На жаль, для Тамар і для багатьох інших, цей крик протесту й обурення, ця безсловесна артикуляція, яка мала би викликати розслідування і втручання, проходить повз вуха: у людському світі немає нікого, хто б почув, нікого, хто би відгукнувся.

Але це не означає, що крик є неефективним. Адже, як каже нам апостол Павло, наш Бог чує невимовні зітхання⁶. Згідно з метафорою, яка часто використовується в Старому Завіті, крик, який *підіймається* до Бога, провокує Його *спуститися* (**yrđ**) – щоб розслідувати і винести вирок. Як пише Метью Лінч про давньоізраїльський світогляд:

Вважалося, що звук мандрує вгору, де потрапляє до уваги Бога. Але це був не просто звук. Крик жертви мав особливу властивість підійматися над фоновим шумом, щоб досягти божественного вуха⁷.

Отже, садистське насильство і груба негостинність Содому спонукує Бога розслідувати це місто, а потім ухвалити рішення про його знищення:

І промовив Господь: Через те, що крик (זə'āqā) Содому й Гомори великий, і що гріх їхній став дуже тяжкий, зійду (**yrđ**) ж Я та й побачу, чи не вчинили вони так, як крик (זə'āqā) про них, що доходить до Мене, тоді їм загинуть, а як ні то побачу⁸. ... бо ми знищимо це місце, бо збільшився їхній крик (זə'āqā) перед Господом, і Господь послав нас, щоб знищити його⁹.

Так само і крик поневолених євреїв привертає Божу увагу і змушує Його втрутитися:

А Ізраїлеві сини стогнали від тієї роботи та кричали (ז'q). І їхній зойк через ту роботу донісся до Бога. І почув Бог їхній стогін. І згадав Бог свого заповіта з Авраамом, Ісааком та Яковом¹⁰. ...Я справді бачив біду Свого народу, що в Єгипті, і почув його зойк (זə'āqā) перед його гнобителями, бо пізнав Я болі його. І Я зійшов (**yrđ**), щоб визволити його з єгипетської руки¹¹.

Здійняти крик означає відмовитися капітулювати, відмовитися піддатися і відмовитися погодитися з прийнятністю чи неминучістю заподіюваного зла. Це заява про те, що такі злочини суперечать суті всесвіту, бо всесвіт підтримується Богом миру та справедливості. Отже, протест є потужною зброєю, оскільки він є зверненням до Бога-Судді.

⁵ 2Сам 13:19.

⁶ Рим 8:26.

⁷ Matthew Lynch, *Portraying Violence in the Hebrew Bible: A literary and cultural study* (Cambridge: Cambridge University Press, 2020), 154.

⁸ Бут 18:20-21.

⁹ Бут 19:13.

¹⁰ Вих 2:23-24.

¹¹ Вих 3:7-8.

Але кривдники, гнобителі та нападники люблять прикривати тишею свої діяння. Вони прагнуть створити таку тишу різними способами: вони затикають роти тим, кого катують, і намагаються зробити глухими тих, хто міг би почути; вони змушують мовчати глядачів, залякуючи їх або апелюючи до нищих особистих інтересів. Гнобителі також створюють тишу через маніпуляції з історією – контролюючи наратив і замовчуючи історії інших людей. Вони прагнуть стерти імена з пам'яті, знищують села і зрівнюють бульдозерами масові поховання¹².

Однак ці дії виявляють їхнє глибоке незнання Любові та Справедливості, які керують всесвітом. Вони не знають, що невинна кров створює пляму, яку неможливо змити, що вона виголошує крик, який не замовкне. І вони думають, що те, чого не пам'ятають люди, забуває Бог.

Реакція на крик: анамнез

Наше Святе Письмо сповнене голосами незручними для сильних світу цього, які хотіли б змусити їх замовкнути та витіснити в забуття. Голосно і виразно лунають ці голоси: вони плачуть, вони гніваються, і про них пам'ятають. І з болю та агонії ці голоси підносяться у страшній красі, свідчачи про неподобства, оплакуючи глибокі тріщини в Божому доброму світі, звинувачуючи та протестуючи проти воєнних агресорів і проти злочинних гнобителів. Я називаю їх «голосами з нетрів»¹³.

Голос Єрусалимського Жалібника підноситься в знак солідарності з жалібниками сьогодення. Поміркуйте над цими словами плачу давніх жертв агресивної воєнної кампанії:

Як самотно сидить
колись велелюдне це місто,
немов удова воно стало!
Могутнє посеред народів, княгиня посеред країн воно стало данницею!...
Гірко плаче по ночах вона,
і сльози гарячі на щоках у неї...
Догнали її всі її переслідники
серед тіснот...
Її грабівники взяли гору над нею,
і добре ведеться її ворогам...
Немовлята її до полону пішли перед ворогом...
як народ її впав був у руку ворожу,
і не було, хто б їй поміч подав...
Вороги споглядали на неї,
і сміялись з руїни її...

¹² Ось три приклади, які не стосуються нинішньої російсько-української війни: перейменування як колоніальна практика (Williamson, Beth. "Historical geographies of place naming: Colonial practices and beyond." *Geography Compass* 17, no. 5 (2023): e12687); знищення 418 палестинських сіл <https://tinyurl.com/3j89etx8>; приховування масових поховань в Ірані <https://tinyurl.com/bdh28368>.

¹³ Я обговорюю цю тему ширше в книзі Helen Paynter, *Blessed are the Peacemakers: A Biblical Theology of Human Violence* (Grand Rapids: Zondervan, 2023), 127–135.

Увесь народ її стогне,
шукаючи хліба,
свої скарби коштовні за їжу дають,
аби тільки душу свою прожити...
Зглянься, Господи, і подивися,
яка стала погорджена я!¹⁴

Писання також містить слова протесту проти насильства і несправедливості, як, наприклад, у пророка Авакума:

Аж доки я, Господи, кликати буду,
а Ти не почувеш?
До Тебе я кличу: Насильство!
та Ти не спасаєш!
Для чого неправість мені Ти показуєш
та позираєш на муку?
А передо мною грабіж та насильство,
і суперечка стається, і носиться сварка.
Тому то Закон припиняється,
і не виходить до чину назавсіди право,
бо несправедливий вигублює праведного,
тому правосуддя виходить покривленим¹⁵.

Третій «голос із нетрів» — це пророчий гнів, як наприклад, ці грізні слова Амоса проти жорстокості війни:

Так говорить Господь:
За три переступи Тиру
й за чотири цього не прощу:
за те, що він видав усіх на вигнання в Едом,
і не пам'ятав заповіту братів...
За три переступи Едому
й за чотири його не прощу:
за те, що мечем він гнав брата свого,
і знищив своє милосердя,
свій гнів завжди стеріг,
а лютість свою пильнував повсякчасно...
За три переступи Аммонових синів
й за чотири цього не прощу:
за те, що пороли гілеадських вагітних,
щоб поширити границі свої!¹⁶

---

¹⁴ Пл Єр 1:1-11.

¹⁵ Авв 1:2-4.

¹⁶ Ам 1:9-13.

Водночас із озвученням цих нарікань, протестів та засудження Святе Письмо також розповідає історії, рішуче засвідчуючи, що історії маленьких людей, чії тіла використовувалися як «майданчики» для чужої гри, не будуть забуті. Наприклад: у часи ще до першого царя Ізраїлю жінка жакливо загинула від рук жорстоких чоловіків¹⁷. У тогочасних уявленнях вона була «всього лиш» жінкою, жінкою з низьким статусом – наложницею, чия подружня вірність була під сумнівом. Ці фактори, разом узяті, поставили її на чи не найнижчий рівень у тодішньому світі. І через кровожерливе насильство незнайомих та недбалість і боягузтво чоловіка, який мав обов'язок захищати її, вона була вбита. Згвалтована чужими людьми і розчленована власним чоловіком – її голос замовк назавжди в кульмінації її випробувань. Але на цьому справа не закінчилася. Результатом її власної травми і прямим наслідком ображеної чоловічої гордості став міжплемінний конфлікт – низка битв, після яких були згвалтовані ще сотні жінок.

І хоча голоси цих жертв були швидко заглушені, їхній крик продовжує лунати¹⁸. Їхні історії не залишилися у другому тисячолітті до Різдва Христового – вони не були, як глиняний посуд, навіки поховані під шарами історії. Кривдники цих жінок вважали, що їхня історія скоро забудеться, що пам'ять про їхній смертний жах швидко загубиться в пісках часу. Але вони не розраховували на Божественного Спостерігача, який не забуває. І Його турбота про цих жінок вписала їхню історію в нашу Біблію – щоб і ми не забули. Це те, що ми називаємо *анамнезом* – рішучою відмовою забувати¹⁹. І так ця історія залишилась у нашому Святому Письмі – як пам'ятник жахіттям страждань, які пережили жінки від рук жорстоких чоловіків, і як свідчення невлаганності їхньої пролитої крові, крик якої підіймається до небес і змушує Бога зійти вниз.

Елі Візель – єврей, який пережив Голокост і чия родина загинула в Аушвіці та Бухенвальді, про ті найтемніші часи сказав так: «Я можу змиритися з пам'яттю про мовчання, але не з мовчанням про пам'ять»²⁰. Історії треба розказувати, мертвих треба пам'ятати, звірства треба викривати. Але навіть якби цього не ставалося, Бог їх пам'ятає.

Моральна травма

Тепер ми звернемося до другого травматичного наслідку війни – походить він ще з 4-го розділу Буття і загалом визначається завдяки Божому голосу в цьому уривку. Нижче наведені слова Бога до Каїна, сказані до і після вбивства.

¹⁷ Цю історію та її продовження можна знайти в Книзі Суддів: 19–21.

¹⁸ Цей аргумент детальніше розкритий у праці: Helen Paynter, *Telling Terror in Judges 19: Rape and Repentation for the Levite's Wife*, Abingdon: Routledge, 2020.

¹⁹ Термін «анамнез» був використаний у Walter Benjamin, *The Arcades Project*, trans. Howard Eiland Kevin McLaughlin (Cambridge: Harvard University Press, 1999).

²⁰ Ці слова часто цитують, але точне посилання знайти важко. Щось схоже Візель сказав на врученні Нобелівської премії 1986 року у своїй промові «Надія, відчай і пам'ять»: Нобелівська премія, Нобелівська лекція, виголошена 11 грудня 1986 року, nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1986/wiesel-lecture.html.

І сказав Господь Каїнові: Чого ти розгнівався, і чого похилилось обличчя твоє? Отож, коли ти добре роби́тимеш, то підіймеш обличчя своє, а коли недобре, то в дверях гріх підстерігає. І до тебе його пожадання, а ти мусиш над ним панувати²¹.

І сказав Господь: Що ти зробив? Голос крові брата твого взиває до Мене з землі! А тепер ти проклятий від землі, що розкрила уста свої, щоб прийняти кров твого брата з твоєї руки. Коли будеш ти порати землю, вона більше не дасть тобі сили своєї. Мандрівником та заволокою будеш ти на землі. І сказав Каїн до Господа: Більший мій гріх, аніж можна знести. Ось Ти виганяєш сьогодні мене з цієї землі, і я буду ховатись від лиця Твого. І я стану мандрівником та заволокою на землі, і буде, кожен, хто стріне мене, той уб'є мене. І промовив до нього Господь: Через те кожен, хто вб'є Каїна, семикратно буде пімщений. І вмістив Господь знака на Каїні, щоб не вбив його кожен, хто стріне його. І вийшов Каїн з-перед лиця Господнього, й осів у країні Нод, на схід від Едену²².

Помітно, що оповідач красномовно говорить про силу пролитої крові Авеля, однак основна увага в цьому уривку зосереджена на Каїні – злочинцеві. Після злочину Бог веде з ним тривалу розмову про покарання та його межі. Божа турбота про винних постійно простежується в Писанні – згадаймо, наприклад, про надання міст-сховищ для ненавмисних убивць (Числа 35:11–28).

Але перед цим Бог застерігає Каїна від спокуси вчинити гріх (вірші 6–7). Кровожерна лютя, яку відчуває Каїн, становить загрозу для *нього* (Каїна) так само, як і для запланованої жертви. Може й несподівано, однак у центрі уваги Буття 4 не стільки людські страждання від насильства, скільки людська співучасть у ньому. Неартикульоване припущення тексту полягає в тому, що найтрагічніше, що може статися з людством, – це те, що ми *стаємо* жорстокими.

Такий шлях війни. Це, мабуть, її найглибша трагедія. Війна веде нас усіх до насильства – насильства заради захисту, насильства заради обмеження насильств і, можливо, навіть насильства заради помсти. Вона нівечить душу всього, чого торкається.

Спираючись на добре відомі аргументи теорії справедливої війни²³, багато богословів стверджують, що насильство заради самозбереження або захисту інших іноді є «найменш гіршим варіантом» – неідеальним, але з яким доводиться миритися. Однак навіть коли насильство є правильною і необхідною відповіддю, воно дорого обходиться виконавцеві. Сучасні теоретики називають це «моральною травмою», що, можливо, відображено в Божих словах до Каїна: «Будеш стогнати і тремтіти» (вірш 12 [Прим. пер.: в оригіналі – NIV, тут – пер. Турконяка]).

²¹ Бут 4:6–7.

²² Бут 4:10–15.

²³ Одне з формулювань теорії справедливої війни див.: Arthur F. Holmes, “A Just-War Response” до Harold O. J. Brown, “The Crusade or Preventive War,” у Robert G. Clouse, ed., *War: Four Christian Views* (Downers Grove, IL: InterVarsity Press, 1981), 115–150.

Моральна травма – це варіант посттравматичного стресового розладу, але якщо стандартний ПТСР можна охарактеризувати як результат «жаху перед власною вразливістю», то моральна травма виникає від «жаху перед власною аморальністю»²⁴. Ця невидима рана виникає зазвичай унаслідок власних дій людини, коли вони суперечать її моральним принципам. Також вона має місце, коли дії керівництва, наприклад військового командування, порушують ті ж самі моральні стандарти. Іншими словами, моральна травма виникає через дисонанс між цінностями людини та її співучастю у морально травматичній події.

Участь у такій події може призвести до морального дисонансу, коли «Я–ідеальне» і «Я–реальне» сприймаються як радикально відмінні. Якщо розрив між ідеалом та вчинком відносно невеликий, моральний дисонанс може бути конструктивним і таким, який можна коригувати. Але якщо розрив великий, то він, найімовірніше, буде руйнівним. Однак моральний дисонанс сам по собі не є моральною травмою. Та якщо він підсилюється моральним болем, складним набором емоцій, таких як «провина, сором, відраза, гнів, ворожість, відчай і зрада», і якщо цей моральний біль не переосмислюється, то це, швидше за все, призведе до травми, а не до морального відновлення²⁵.

Під час війни моральна травма практично неминуча для військових, на чиєму би боці вони не були і за яку би справедливу ідею не боролися:

Моральна травма стає практично неминучим наслідком для учасників бойових дій, оскільки війна вимагає переступити через особисті цінності [...], щоб захистити ті ж самі цінності у більш широкому соціальному масштабі²⁶.

Моральну травму переважно вивчали у комбатантів, однак нові дослідження показують, що вона існує і серед некомбатантів, які потрапили у конфліктні ситуації²⁷.

Ось ще одна спроба сформулювати визначення моральної шкоди:

Моральна травма – це складна «душевна» рана, яка виникає через нездатність людини узгодити суперечливості між її ідеалізованими цінностями та реальним досвідом. Ця рана породжує ланцюжок емоцій і неадаптивної поведінки, які руйнують особистість і підривають здатність людини до життя²⁸.

²⁴ Duane Larson and Jeff Zust, *Care for the Sorrowing Soul: Healing Moral Injuries from Military Service and Implications for the Rest of Us* (Wipf and Stock Publishers, 2017), 3.

²⁵ Larson and Zust, *Care for the Sorrowing Soul*, 24.

²⁶ Larson and Zust, *Care for the Sorrowing Soul*, 4.

²⁷ Negar Fani et al. "Moral injury in civilians: associations with trauma exposure, PTSD, and suicide behavior." *European Journal of Psychotraumatology* vol. 12,1, 2021. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8480773/?fbclid=IwAR21qlmVj3AzY5xGHM1Sd1GMDGeKIBhOvHMGk5fYenvuEZI7nwkBaI5gxpQ>

²⁸ Larson and Zust, *Care for the Sorrowing Soul*, 5.

Іншими словами, війна бере плату з усіх учасників, плату, яка виходить за межі її прямих фізичних та емоційних наслідків. Як у наведеній вище метафорі, вона спричиняє *душевну рану* – фрагментацію Я. Це «постійна екзистенційна криза, яка руйнує саму тканину їхнього самоусвідомлення... духовна та екзистенційна амбівалентність, яка призводить до глибокої кризи ідентичності»²⁹.

Якщо вжити богословські терміни, ця душевна рана виникає, як показує нам Святе Письмо, бо людська кров дорогоцінна і залишає пляму. Наприклад, згадаймо ці слова з Буття 9, де розкривається у всій своїй серйозності значимість відбирання людського життя:

Хто вилле кров людську з людини,
то виллята буде його кров,
бо Він учинив людину
за образом Божим³⁰.

Схожа тема з'являється в Книзі Чисел, де Бог говорить ізраїльтянам, що вони не повинні залишати поза увагою навмисне вбивство:

І не збезчестите того Краю, що ви в ньому, бо та кров – вона безчестить Край, а Краєві не прощається за кров, що пролита в ньому, як тільки кров'ю того, хто її пролив. І не занечистиш того Краю, що ви сидите в ньому, що Я пробуваю серед нього. Бо Я Господь, що пробуваю посеред синів Ізраїлевих!³¹

Саме тому Святе Письмо відображає глибоку амбівалентність у ставленні до війни, навіть якщо вона є «праведною». Ось чому Давидові, який в основному вів свої війни за Божою вказівкою, було заборонено будувати Божий храм – через ті ж таки війни. Літописець пропонує нам розповідь Давида про це:

Сину мій, я мав на своєму серці вибудувати храм для Ймення Господа, Бога мого. Та було про мене Господнє слово, кажучи: Безліч крові пролив ти та війни великі провадив. Не збудуєш ти храма для Мого Ймення, бо багато крові пролив ти на землю переді лицем Моїм! Ось народиться тобі син, він буде муж мирний, і Я дам йому мир від усіх ворогів його навколо, бо Соломон буде ім'я йому, і я дам на Ізраїля за його днів мир та тишу. Він збудує храм для Мого Ймення³².

Зцілення душевної рани: реінтеграція

Ця амбівалентність у ставленні навіть до «виправданого» пролиття крові відображена в практиках очищення, яких вимагали від воїнів, що поверталися з поля бою. У Книзі Чисел ми бачимо припис і його виконання:

²⁹ Sean Levine, цит. за Brad E. Kelle, *Bible and Moral Injury: Reading Scripture Alongside War's Unseen Wounds* (Abingdon Press 2020), 27.

³⁰ Бут 9:6.

³¹ Чис 35:33–34.

³² 1Хр 22:7–10.

А кожен, хто доторкнеться на поверхні поля до трупа від меча, або до померлого, або до костей людини, або до гробу, буде нечистий сім день. І візьмуть для того нечистого порошку з погорілища жертви за гріх, і наллють на нього живої води до посуду. А чистий чоловік візьме ісопу, і вмочить у ту воду, та й покропить на того намета, і на всі посудини, і на душі ті, що були там, та на того, хто доторкується до тієї кістки, або до трупа, або до померлого, або до гробу³³.

А ви побудьте поза табором сім день. Кожен, хто забив кого, і кожен, хто доторкався трупа, очистьтеся дня третього й дня сьомого ви та ваші бранці. І ви очистите кожну одежу, і кожну шкуряну річ, і все зроблене з козиної вовни, і кожну дерев'яну річ... І виперете одежу свою сьомого дня, і станете чисті, а потому вийдете до табору³⁴.

У цих післявоєнних ритуалах стародавніх ізраїльтян відображене розуміння впливу війни на тих, хто її веде. І ці очисні ритуали, схоже, є лише першими в низці кроків, які мають вчиняти воїни після повернення, щоб полегшити реінтеграцію у свої громади³⁵. Вражає те, що останнім із цих кроків є плач, і часто – спільний. Принаймні одного разу плач пролунав навіть у випадку, коли в битві була отримана перемогу і загиблі були ворогами Давида, а не його власними воїнами.

О пишноту Ізраїлева, побита із лука на згір'ях своїх, ой попадали лицарі! ... Гілбоавські гори, щоб на вас не було ні роси, ні дощу, ані поля для жертви принесення! Бо сплямлений там щит хоробрих, щит Саулів, як ніби оливою він не помазаний! Від крові забитих, від лою хоробрих не відривався був лук Йонатанів, і не вертався меч Саулів напорожньо! Саул та Йонатан, ці улюблені й милі за свого життя, і в смерті своїй нерозлучні, прудкіші були від орлів та сильніші від левів... Ой, попадали лицарі, і загинула зброя військова! ...³⁶

Пролита кров має значення, навіть якщо це кров ворога.

Для людей з осмисленою християнською вірою шлях моральної травми та зцілення має певні особливості. Власні релігійні та моральні переконання є «ідеалом», за яким вимірюється «реальність»³⁷. Це схоже на слова апостола Павла в Посланні до римлян 7:

Бо не роблю я доброго, що хочу, але зле, чого не хочу, це чиню. Коли ж я роблю те, чого не хочу, то вже не я це виконую, але гріх, що живе в мені. Тож знаходжу закона, коли хочу робити добро, що зло лежить у мені. Бо маю задоволення в Законі Божому за внутрішнім чоловіком, та бачу інший закон у членах своїх, що воює проти закону мого розуму, і полонить мене законом гріховним, що знаходиться в членах моїх. Нещасна я людина!³⁸

³³ Чис 19:16–18.

³⁴ Чис 31:19–24.

³⁵ Kelle, *Bible and Moral Injury*, 77.

³⁶ 2Сам 1:19–25.

³⁷ Larson and Zust, *Care for the Sorrowing Soul*, 160.

³⁸ Рим 7:19–24.

У випадку моральної травми, можливо, потрібно додати: «Я не роблю добра, якого хочу, але зло, якого не хочу, – це те, що я *мушу* робити». Тому що іноді шлях миру або шлях справедливості – поклик справжнього учнівства – вимагає компромісу з власними моральними принципами.

Про необхідність морального компромісу говорив Дітріх Бонгоффер. У 1932 році, коли над Німеччиною нависла тінь націонал-соціалізму, він виступив на міжнародних молодіжних конференціях у Чехословаччині та Швейцарії. Він розмірковував про спокусу, яка тоді стояла перед Церквою, – залишатися осторонь від участі в житті суспільства через страх зробити етичну помилку. Натомість, закликав він, Церква повинна бути готовою до ризику.

Отже, церква наважується [робити моральні заяви] через чітке усвідомлення того, що можна [таким чином] даремно вживати ім'я Боже, що церква помиляється і є грішною. Але вона може говорити це з вірою в [...] прощення гріхів, яке стосується й Церкви³⁹.

Ці роздуми стали раннім прообразом рішення Бонгоффера взяти участь у змові вбити Гітлера – рішення, на яке він зважився після довгих глибоких роздумів:

Оскільки Ісус узяв на себе провину всіх людей, кожен, хто діє відповідально, стає винним. Ті, хто, діючи відповідально, намагаються уникнути провини, [вони] відриваються від найбільшої реальності людського існування... Вони ставлять свою особисту невинність вище відповідальності за інших людей і не помічають, що саме так вони стають ще більш обурливо винуватими⁴⁰.

Отже, особиста віра тієї людини, що діє в екстремальних обставинах, може і встановлювати рамки для оцінки її дій як неправильних, і стати поштовхом, який би спонукав її наважитися в цих обставинах на такі переступи. Але віра може й забезпечити засіб для переосмислення цього дисонансу – шлях до реінтеграції⁴¹.

Вищезгадане поняття «реінтеграція» використовувалося в контексті повернення учасника бойових дій додому і поновлення його життя у громаді. Але це слово в англійській мові має глибше значення, пов'язане з його етимологією. «Реінтеграція» має в своєму корені слово «integrity», яке за своєю суттю означає не доброчесність (хоча його часто вживають саме в цьому значенні), а цілісність⁴². Той, хто діє доброчесно, – це той, хто не зламанний, не лицемірний, а цільний. Це єдина людина з усіх боків. Така ідея відображена в Посланні апостола Якова,

³⁹ Dietrich Bonhoeffer, *Ecumenical, Academic, and Pastoral Work Book: 1931–1932*, ed. Eberhard Amelung, Christoph Strohm, Victoria J. Barnett, Mark S. Bocker, and Michael B. Lukens, Dietrich Bonhoeffer Works, Vol. 11 (Minneapolis: Fortress, 2012), 361. Пунктуація змінена для більшої ясності [Прим. пер.: Зміна стосується оригіналу статті].

⁴⁰ Dietrich Bonhoeffer, *Ethics*, ed. Clifford J. Green, Dietrich Bonhoeffer Works, Vol. 6 (Minneapolis: Fortress, 2005), 275–276.

⁴¹ Larson and Zust, *Care for the Sorrowing Soul*, 161.

⁴² Прим. пер.: Слово «інтеграція» в українську мову прийшло як запозичення із західноєвропейських мов, а до них – із лат. **integer**, «цілий, незайманий», що утворене із заперечної частки **in-** «не» і основи дієслова **tango** «торкаюся, досягаю». <https://goroh.pp.ua/Етимологія/інтеграція>

який двічі у цьому посланні згадує про «двоєдушність» (*dipsychos*)⁴³. «Двоєдушна» людина – це та, яка сповідує одне, а діє по-іншому, або ж дотримується двох різних думок одночасно.

Отже, «реінтеграція» – це більше ніж просто повернення додому і повернення в сім'ю. Це – відновлення цілісності, зцілення душевної рани, переосмислення моральної травми. Реінтеграція означає: знову стати цілісним, загоїти душевну рану, переосмисливши та подолавши моральну травму. Частково це переосмислення буде психологічним, але частково й духовним – не те, щоб ці два аспекти можна було повністю розрізнити. Частиною лікування моральної травми є сповідь, плач і отримання прощення. І це підводить нас до мого останнього і, гадаю, найкращого богословського ресурсу подолання наслідків двох великих лих війни, які ми розглядали, – заглушених жертв та моральних співучасників.

Реінтеграція та анамнез за столом Господнім

Стіл Господній – це місце, куди ми всі маємо прийти в смиренні, визнаючи свою зламність, і куди ми всі запрошені їсти хліб та пити вино його цілющості. Це місце, де можуть знайти зцілення як зранені невинні, так і морально травмовані. Це *локус*, де відбувається реінтеграція на всіх рівнях, особливо на рівні душі. Бо тут наші надломлені душі отримують своє зцілення, і тут ми знову інтегруємося в Тіло Христове.

Католицький богослов Вільям Кавано досліджував значення Євхаристії в контексті жорстокого режиму Піночета в Чилі⁴⁴. Хунта Піночета спеціалізувалася на тортурах та зникненнях людей і застосовувала ці методи впливу на індивідууми як засіб руйнування суспільства.

Катування – це своєрідна збочена літургія, ритуальний акт, який впорядковує тіла в суспільстві у груповий акт не справжньої спільноти, а атомізованої сукупності взаємно підозрюваних індивідів... Катування – це не просто фізичне насильство над тілами, а формування соціальної уяви⁴⁵.

У такому контексті можна вважати, що Євхаристія виконує реінтегративну функцію.

[Євхаристія] – це альтернативна економіка болю і тіла. [...] Катування створює страшні та ізольовані тіла, тіла, що підкоряються цілям режиму; Євхаристія впливає на тіло Христове – тіло, що характеризується опором світській владі. Катування створює жертв, Євхаристія створює свідків⁴⁶.

Вирішальне значення для аргументації Кавано має те, що Господній стіл застосовує дисциплінарні покарання – потенційно смертельні покарання – для тих, хто

⁴³ Як 1:7 і 4:8 [Прим. пер.: Як 1:8 у перекладі Огієнка]

⁴⁴ William T. Cavanaugh, *Torture and Eucharist: Theology, Politics, and the Body of Christ* (Oxford: Blackwell, 1998).

⁴⁵ Cavanaugh, *Torture and Eucharist*, 12.

⁴⁶ Cavanaugh, *Torture and Eucharist*, 206.

приходить до нього. Ніхто не може прийти без покаяння, але для декого це пока-
яння недосяжне.

На тяжкість злочину часто посилаються, щоб відокремити звичайні гріхи від гріхів, які заслуговують на відлучення від Церкви. Я б стверджував, що це слід розуміти не просто як питання ступеня, а як питання виду. Іншими словами, відлучення не призначене для тих людей, які просто перевершують решту звичайних грішників Церкви кількістю або ступенем своїх гріхів. Відлучення краще розуміти як таке, що застосовується до тих видів гріхів, які йдуть у супереччю ідентичності Тіла Христового⁴⁷.

Тому катовані і кати не можуть причащатися разом, бо це заперечує єдність Тіла Христового. Така логіка лежить в основі слів апостола Павла в Першому посланні до коринтян: «Хто їсть і п'є негідно, не розважаючи про тіло, той суд собі їсть і п'є!»⁴⁸. З цієї причини роль Церкви частково полягає в тому, щоб належним чином розрізняти, хто може, а хто не може брати участь у причасті.

Вище в цій статті ми обговорювали крик, який підіймається до Бога, озвучене вираження гніву та горя, а також не менш потужний крик пролитої крові. У Старому Завіті Бог відповідає на піднесення цього крику, сходячи вниз, щоби побачити і судити; за столом причастя ми згадуємо про остаточне божественне сходження. Ми пам'ятаємо, що у відповідь на великий сукупний крик гніву, горя та крові Бог зійшов на землю не просто оглянути світ, але й щоб перебувати в ньому; не просто оцінити зло, але й пережити його; не просто судити його, а й забезпечити його відкуплення.

Ми також розглянули заглушення жертв, стирання історії, примусове забуття імен, дат і місць. На противагу цьому, стіл Господній є місцем, де ми все пам'ятаємо – це місце анамнезу⁴⁹. Пам'ятаючи про жертву Христа, ми не можемо не пам'ятати про розбитий світ, який вмістило Його розбите тіло. Тут – місце, де перебуває кожна з жертв. Велика хмара свідків⁵⁰ поєднує тих, чії рани «перекликаються» з ранами Спасителя.

Стіл Господній – це місце, яке не квапить нас до Великодньої неділі, але перебуває з нами в темряві п'ятниці та суботи. Він не дає обіцянок дешево чи швидко «порішати», а натомість затримується з нами у реальності цього болю. Він нагадує нам, що хоча ці кривди можна пробачити й зцілити, вони не забуваються і не стираються, а повністю враховуються. Коли ми їмо ламаний хліб, ми згадуємо поранені руки Вознесеного Чоловіка, які, безсумнівно, показують, що біль світу назавжди зберігається в Божому серці.

Стіл Господній оприлюднює твердження, що лише Ісус є царем, а всі людські махінації – лише пусті вихвалання. Як каже Кавано, «Євхаристія – це справжня

⁴⁷ Cavanaugh, *Torture and Eucharist*, 247.

⁴⁸ 1Кор 11:29.

⁴⁹ Cavanaugh, *Torture and Eucharist*, 229.

⁵⁰ Євр 12:1.

“політика”... тому що вона є публічним представленням справжнього есхатологічного Міста Божого посеред іншого Міста, яке минає»⁵¹.

Причастя – це місце, де Небо по-справжньому торкається землі. Це, по суті, парадокс, найглибший з парадоксів. Це місце, де пропонується гоєння і зцілення, але не забуваються реалії, які зумовлюють їхню необхідність. Це місце, де правдиво говориться про есхатологічну надію, але не відкидається, а радше вибирається біль найбільших бід людства. Це місце, де постає повною мірою темрява всіх гріхів, скоєних нами і проти нас, де визнається сама неможливість їхнього прощення, і в той же час – це місце, де ця неможливість долається. Тут останнє слово перемоги переважає перше слово болю, але не перекреслює його.

Список літератури

- Benjamin, Walter. *The Arcades Project*. Trans. Howard Eiland and Kevin McLaughlin. Cambridge: Harvard University Press, 1999.
- Bonhoeffer, Dietrich. *Ecumenical, Academic, and Pastoral Work Book: 1931–1932*. Ed. Eberhard Amelung, Christoph Strohm, Victoria J. Barnett, Mark S. Brocker, and Michael B. Lukens, Dietrich Bonhoeffer Works. Vol. 11. Minneapolis: Fortress, 2012.
- Bonhoeffer, Dietrich. *Ethics*. Ed. Clifford J. Green, Dietrich Bonhoeffer Works. Vol. 6. Minneapolis: Fortress, 2005.
- Cavanaugh, William T. *Torture and Eucharist: Theology, Politics, and the Body of Christ*. Oxford: Blackwell, 1998.
- Fani, Negar et al. “Moral Injury in Civilians: Associations with Trauma Exposure, PTSD, and Suicide Behavior.” *European Journal of Psychotraumatology*. Vol. 12,1. 2021.
- Holmes, Arthur F. “‘A Just-War Response’ to Harold O. J. Brown, ‘The Crusade or Preventive War.’” In Robert G. Clouse, ed., *War: Four Christian Views*. Downers Grove, IL: InterVarsity Press, 1981.
- Kelle, Brad E. *Bible and Moral Injury: Reading Scripture Alongside War’s Unseen Wounds*. Abingdon Press, 2020.
- Larson, Duane and Jeff Zust. *Care for the Sorrowing Soul: Healing Moral Injuries from Military Service and Implications for the Rest of Us*. Wipf and Stock Publishers, 2017.
- Lynch, Matthew. *Portraying Violence in the Hebrew Bible: A literary and cultural study*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
- Paynter, Helen. *Blessed are the Peacemakers: A Biblical Theology of Human Violence*. Grand Rapids: Zondervan, 2023.
- Paynter, Helen. *Telling Terror in Judges 19: Rape and Reparation for the Levite’s wife*. Abingdon: Routledge, 2020.

⁵¹ Cavanaugh, *Torture and Eucharist*, 14.

Reintegration and Anamnesis: Theological Tools for Wartime Harms

Helen PAYNTER

Bristol Baptist College, Bristol, United Kingdom

Abstract: War is a complex phenomenon, which both results from and produces intersecting forces of power, trauma and reaction. This paper uses the story of Cain and Abel, found in Genesis 4, to open up the exploration of two particular harms which war causes: the silencing of victims and the moral injury of combatants and civilians. Scripture provides tools for helping to heal these harms. In place of silence, the Old Testament offers the outcry, the inarticulate cry of the afflicted which rises to heaven and causes God to come down to investigate and respond. For the soul-wound of moral injury, Scripture offers rituals of confession and lament, and preeminently, re-integration, which is not only the healing of communities but of fractured souls. Both of these are found at the Lord's Table, where the outcry of the groaning world is held in the wounded heart of the Saviour, and where communities and souls find their healing through the Cross.

Keywords: war, moral injury, outcry, Bible, Lord's Supper, Christian tradition.

Надійшла до редакції / Received 17.07.2023

Прийнята до публікації / Accepted 12.09.2023